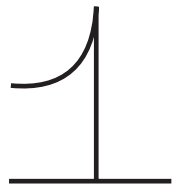

His toria scholas tica

2024
10

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Technická univerzita
v Liberci

Praha 2024

Historia scholastica

Číslo 1, červen 2024, ročník 10

Number 1, June 2024, Volume 10

Vedoucí redaktor *Editor-in-chief*

prof. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (tomas.kasper@tul.cz)

Zástupkyně vedoucího redaktora *Deputy Editor*

PhDr. Markéta Pánková (pankova@nmpk.cz)

Redakční rada *Editorial Board*

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)
doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)
prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)
doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)
Mgr. Magdaléna Šustová (Muzeum hlavního města Prahy)
prof. Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (Università di Macerata)
prof. Dr. Antonella Cagnolati (Università di Foggia)
prof. Dr. Marcelo Caruso (Humboldt Universität Berlin)
prof. Dr. Lucien Criblez (Universität Zürich)
prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)
prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)
prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)
prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)
prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)
prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)
prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)
prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)
prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)
prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Výkonná redaktorka *Executive Editor*

Mgr. Lucie Murár (murar@nmpk.cz)

Vydavatelé *Publishers*

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského
Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, Česká republika, IČ 61387169, www.nmpk.cz
Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1, Česká republika, IČ 46747885, www.tul.cz

Obálka a grafická úprava *Cover and Graphic Design*

Pavel Průša

Sazba *Type Setting*

Mgr. Lucie Murár

Tisk *Printed by*

Tiskárna PROTISK, s. r. o., Rudolfovská 617, 370 01 České Budějovice, Česká republika

Časopis *Historia scholastica* vychází 2× ročně. *Historia scholastica is published twice a year.*

Indexováno v *Indexed in*

SCOPUS, ERIH+, DOAJ, EBSCO, Ulrich's Periodicals Directory

ISSN 1804-4913 (print), ISSN 2336-680X (online)

Číslo registrace MK ČR E 22258

Obsah

Contents

- Úvodník** 7 — Tomáš Kasper & Markéta Pánková
Editorial
- Studie** 13 Die Willensfreiheit des Kindes wertschätzen –
Studies Prolegomena zu einer pädagogischen Ethik
der Responsivität in nachmythischer Zeit
*Valuing the Child's Freedom of Will – Prolegomena
on a Pedagogical Ethics of Responsivity in Post-mythic Times*
— Ehrenhard Skiera
- 37 “In a Very Real Sense Young Children Are Citizens
of the World” – Kinder und Jugendliche als Kriegsopfer
in der Pädagogik Minna Spechts
*“In a Very Real Sense Young Children are Citizens of the World” –
Children and Youths as Victims of War in Minna Specht's
Educational Philosophy*
— Sebastian Engelmann
- 55 Invisible Children: the Face and Reverse of Special
Education in Bosnia and Herzegovina, 1958–1990
— Snježana Šušnjara
- 81 Educational Studies in Wartime: How War and
Dictatorship influenced the Educational Theory
of Philipp Abraham Kohnstamm (1875–1951)
— John Exalto
- 97 From Scout Boy to Pioneer. An Example of Political Misuse
of the Concept of a Youth Organization of Scout Boys
in Slovakia
— Blanka Kudláčová & Janette Gubricová
- 123 Subjectivation through Structural Coupling –
The Emergence of School Laggards and Deficient Pupils
— Daniel Töpfer & Fanny Isensee

**Studie
Studies**

- 157 Collections in the Jesuit Archbishop's Secondary Grammar School in Kalocsa (Hungary)
— Magdolna Rébay
- 195 Kurikulárne ukotvenie predmetu občianska náuka a výchova v období prvej Československej republiky (1918–1938)
Curricular Background of the Subject Civics Education in the Period of the First Czechoslovak Republic (1918–1938)
— Marek Bubeník
- 239 Odborné školstvo a technické vzdelávanie dievčat na Slovensku v rokoch 1918–1945 (optikou štúdia dievčat na priemyselných školách)
Vocational Education and Technical Training of Girls in Slovakia from 1918 to 1945 (Through the Study of Girls in Industrial Schools)
— Mária Ďurkovská & Lucia Heldáková
- 259 Proměny profesní přípravy učitelů ve Finsku
Transformations in Teacher Training in Finland
— Veronika Bačová & Dana Kasperová
- 283 Slovo nebo posunek? Diskuse o užívání znakového jazyka v ústavech pro hluchoněmé v 1. polovině 20. století
Word or Sign? A Discussion on the Use of Sign Language in Institutes for the Deaf and Dumb in the First Half of the 20th Century
— Lenka Okrouhlíková

Varia

- 307 “Mały Przegląd” against Culture of War. Korczak's (Goldszmit's) Pacifism and its Cultural Background
— Marta Rakoczy
- 325 Vychovateľna není trestní ústav. Činnost vychovateľa v Libni, Říčanech a na Vinohradech do roku 1918
Industrial School is not a Jail. Activities of the Industrial Schools in Libeň, Říčany and Vinohrady until 1918
— Magdaléna Šustová
- 343 Comenius Medal for PhDr. Markéta Pánková in Naarden
— John Exalto

Věnování

Dedication

Toto číslo je s úctou věnováno prof. Tomáši Kasperovi, šéfredaktovi časopisu *Historia scholastica*, k jeho životnímu jubileu.

Redakce časopisu Historia scholastica

This issue is respectfully dedicated to Prof. Tomáš Kasper, editor-in-chief of *Historia scholastica* Journal, on the occasion of his jubilee.

The editors of Historia scholastica

Vychovatelna není trestní ústav. Činnost vychovatelem v Libni, Říčanech a na Vinohradech do roku 1918

Magdaléna Šustová^a

^a Prague City Museum, Czech Republic
sustova@muzeumprahy.cz

DOI 10.15240/tul/006/2024-1-013

Život rodiny ve velkých průmyslových aglomeracích se v průběhu prvních dvou třetin 19. století dramaticky proměnil – zejména v rodinách méně kvalifikovaných dělníků muži postupně ztráceli pozici výhradního

živitele rodiny; osudy jejích členů ovlivňovaly i sílící negativní jevy, jako bylo gamblerství, alkoholismus, pohlavní nemoci či problémové chování dětí a dospívajících, které v některých případech přerostlo v drobnou kriminalitu. Jistě to nebyly nové fenomény, ale právě ve velkých městech se stávaly viditelnějšími a jejich důsledky přinášely negativní vliv na život celé aglomerace. Fenomén nárůstu negativních společenských jevů lze sledovat v celé Evropě i USA; byl důsledkem jednak industrializace a s ní spojeného přesunu obyvatelstva z venkova do měst, jednak nárůstu populace – v letech 1869–1910 se počet obyvatel Čech zvýšil z 5 106 069 na 6 769 378 (Historický lexikon obcí České republiky, I. díl, 2006, s. 18). Kořeny problémů obvykle vězely ve špatné sociální situaci a dysfunkční rodině dětí a nebyly výhradním problémem městských aglomerací, s obdobnými obtížemi se potýkaly i venkovské obce. Snahy o řešení těchto negativních společenských jevů lze vidět v implementaci různých legislativních opatření i výraznějších reforem. Jednou z nejdůležitějších bylo zavádění účasti na školní výuce, která měla děti vést mj. k pracovitosti (Kasper, 2015, s. 79 nn.), nařízené v rakouské monarchii roku 1774; i prodloužení povinné školní docházky a reforma celého školského systému v roce 1869. V průběhu dlouhého 19. století prochází velkou proměnou i přístup k mladistvým

chovajícím se problémově – zatímco na jeho počátku se dospívající dostávali do věznic spolu s dospělými, ve druhé polovině 19. století vidíme snahu budovat specializované výchovné ústavy a věznice pro mladistvé. V první polovině 19. století se pomoci problematice mládeže ujali především filantropové, jedním z nejznámějších byl Johann Heinrich Wichern a jeho hamburský Rauhes Haus (zal. 1833), z něhož vzešlo hnutí tzv. vnitřních misí, které inspirovalo následovníky i ve Velké Británii. V českém prostředí byly sice činné Jednota pro blaho propuštěných káránců mladistvých (v Praze od roku 1836) a Ochranovna pro zanedbanou mládež (otevřena v Brně roku 1848), ovšem kapacita těchto spolkových zařízení k řešení problému naprosto nepostačovala, ani tak filantropické hnutí podobné Wichernovým vnitřním misím nevzniklo. České ústavy tak těžily z Wichernovy práce zprostředkované o padesát let později, a to díky studijní cestě prvního ředitele vychovatelny v pražské Libni Leopolda Peka. Nízká míra vyvíjení filantropické činnosti v rakouské monarchii však v padesátých letech 19. století souvisí i s vládním neoabsolutismem, který nepřál vzniku spolků.

Problémy kriminality mládeže v západoevropských zemích narůstaly v průběhu první poloviny 19. století do té míry, že filantropická činnost již k jejich řešení nestačila a bylo nutné zavést novou legislativu. Ve Francii byl zákon o nápravné výchově mladistvých a zřízení příslušných ústavů vydán v roce 1850 (Červinková-Riegrová, 1887, s. 212), Velká Británie vydala zákony o umístování dětí do Reformatory Schools a Industrial Schools v letech 1854 a 1857 (Godfrey, Cox, Shore & Alker, 2017, s. 28) a Německo roku 1878 (Červinková-Riegrová, 1887, s. 221). Rakousko-Uhersko nejenže přijalo podobnou legislativu až v letech 1873 a 1885 (Halířová, 2012, s. 170), ale navíc česká zemská správa, která měla tato nařízení realizovat, otevřela první polepšovnu v Kostomlatech až v roce 1888 (Tamtéž, 2012, s. 179–181), moravská zemská správa dokonce ještě o rok později (Hlava, 1931, s. 98). Důvodem zpoždění v zakládání výchovných ústavů pro zanedbanou mládež v Rakousko-Uhersku je opožděná industrializace, takže výše uvedené negativní společenské fenomény řešily české země později než země západní Evropy. Přijetí řešení zřejmě brzdily i spory mezi ústřední a zemskou vládou i nedostatek financí (Halířová, 2012, s. 169). Velkým problémem

rakousko-uherského právního systému péče o potřebné děti (lhostejno, zda se jednalo o sirotky, opuštěné či tzv. mravně zpuštělé děti) bylo břímě finančních nákladů, které nesla tzv. domovská obec. Běžně se tak stávalo, že menší venkovské obce neměly dostatek financí na zabezpečení potřebných dětí, a ani okresy, které měly být obcím podle chudinského zákona nápomocny, v této otázce nevynikaly aktivitou (Smolčková, 2015, s. 83 nn). Velkou pomoc představoval vznik Zemského sirotčího fondu (1902), který do systému sociální péče přinesl více finančních prostředků, a Zemských komisí pro ochranu dítek a péči o mládež (1908; vznikly samostatné komise česká a německá), které představovaly tmelící prvek v dosud roztržitěné pomoci filantropických spolků (Halířová, 2012, s. 222–230).

Při vzniku výchovných ústavů pro problémovou mládež v jednotlivých evropských zemích se obvykle přihlíželo k závažnosti spáchaných prohřešků a docházelo k jejich diferenciaci. Ve Velké Británii tzv. Industrial Schools pečovaly o děti ve věku 7–16 let z tzv. ohroženého rodinného prostředí nebo děti mladší 14 let, které se dopustily méně závažného trestného činu. Reformatory Schools byly určeny pro mladistvé do 16 let, kteří se dopustili trestného činu (Godfrey, Cox, Shore & Alker, 2017, s. 28); ve Francii byly ústavy rovněž rozlišeny podle závažnosti spáchaného deliktu (Červinková-Riegrová, 1887, s. 212–213). Nejinak na tom byly i české země, kde existovaly polepšovny a vychovatelny či ochranovny. Polepšovny byly na konci 19. století zřizovány zemskou správou, děti sem byly umístěny z rozhodnutí soudu, rodičů či poručníků (Halířová, 2012, s. 185). Vychovatelny zřizovala v tomto období samospráva či spolky, chovanci sem byli umísťováni většinou na žádost rodičů, poručníků, případně obce. Extrémním, ale legislativně přípustným procesem bylo využití institutu zbavení otcovského práva, kdy dítě bylo odebráno z rodiny a předáno do ústavní péče (Šustová, 2022b, s. 87). Lišil se i způsob práce s chovanci, denní režim v polepšovných připomínal spíše vězení (Halířová, 2012, s. 183–209), zatímco vychovatelny používaly citlivější přístup. Rozdílný přístup obou typů institucí k chovancům nejlépe ilustruje užití tělesných trestů – zatímco v polepšovných byl užíván, aby chovanec pocítil fyzickou bolest a zároveň ponížení před ostatními (Halířová, 2012, s. 200),

ve vychovatelnách se jej snažili používat co nejméně, neboť jejich vedení si bylo vědomo, že řada chovanců by se po výprasku vůči vychovatelům pouze zatvrdila (Zpráva o výsledcích, 1899, s. 10). Jak ovšem uvidíme na příkladu pražských vychovatelů, navzdory stejnému názvu se ústavy od sebe lišily.

Iniciativy v řešení kriminality mladistvých v pražské aglomeraci se chopilo hlavní město Praha, v jehož blízkém okolí vznikala průmyslová předměstí. V roce 1869 měla pražská aglomerace 270 389 obyvatel, o 41 let později již 667 664 (Historický lexikon obcí České republiky, I. díl, 2006, s. 60). Hlavní město Praha proto k 1. 9. 1883 otevřelo Pražskou vychovatelnu v Libni, a jak příhodně upozornil její první ředitel Leopold Peka, stalo se tak 50 let po zřízení německého ústavu Rauhes Haus (První sjezd českých filantropů, 1890, s. 24). Libeňský ústav se stal vzorem pro zastupitelstvo okresu Královské Vinohrady¹ při založení Okresní vychovatelny arcivévodkyně Alžběty (otevřena 29. 3. 1886), a jelikož obě zařízení byla určena pro chlapce, hlavní město Praha vybudovalo s významnou pomocí mecenáše Aloise Olivy a jeho choti Louisy ještě Vychovatelnu manželů Olivových v Říčanech (v provozu od 18. 10. 1896), v níž byly dvě třetiny kapacity určeny dívkám, zbylá chlapcům. Účelem této studie není zabývat se podrobnostmi vzniku, fungování a zániku těchto institucí; zde si dovoluji odkázat na své přechozí práce, které jsem věnovala vinohradskému a libeňskému ústavu (Šustová, 2022a, b; Šustová, 2023a, b) a v nichž také popisuji vysokou míru destrukce jejich archivních fondů, která brání detailnímu poznání jejich historie. Jak ukazuje současný stav mého bádání, v lepším stavu nejsou ani zdroje týkající se říčanské Olivovny. Cílem této studie je především komparace činnosti všech tří vychovatelů a objasnění role Leopolda Peka, který byl ustanoven správcem (později ředitelem) Pražské vychovatelny v Libni při jejím otevření a navrhl její každodenní provoz a práci s chovanci. Vycházel při tom z poznatků, které načerpal během studijní cesty po německých výchovných ústavech uskutečněné od března do

1 Okres Královské Vinohrady se v roce 1901 rozdělil na okresy Žižkov a Královské Vinohrady. O náklady na vychovatelnu se posléze okresy dělily.

června 1883 (Pek, 1885). Rok 1918 byl pro tuto studii zvolen jako mezník kvůli změnám v organizaci sociální péče souvisejících se vznikem Československa, které v případě hlavního města ještě umocnil vznik tzv. Velké Prahy k 1. 1. 1922.

Studijní cesta po ústavech v Německu nebyla náhodná, v době Pekovy návštěvy zde mělo fungovat asi 300 zařízení pro zpustlou mládež (Pek, 1885, s. 81). V Pekově cestovním itineráři byl i Wichernem vybudovaný hamburský ústav Rauhes Haus. Během návštěv různě velkých zařízení si Leopold Pek všiml především vzdělávání dětí a jejich zaměstnávání, dále možností společné výchovy chlapců a děvčat a kontaktů chovanců s rodinami. Sledoval i praktické záležitosti jako stav a rozmístění ústavních budov; slevy z ústavních poplatků pro nemajetné rodiny či věk, ve kterém byli chovanci a chovanky propuštěni. Samozřejmostí bylo hodnocení pedagogické práce, kdy je zmiňováno pevné, ale zároveň laskavé vedení, které sice zcela neopouštělo užití fyzických trestů, ovšem nepoužívalo je jako dominantní prostředek (Pek, 1885, s. 18). Významná byla i pozornost věnovaná možnostem práce s propuštěnými chovanci. Z dochovaného archivního materiálu libeňského a říčanského ústavu, které Leopold Pek vedl, vidíme, že poznatky shromážděné na této cestě bohatě využil při práci v obou vychovatelkách. Velice důležitou součástí Pekova výchovného konceptu byla spolupráce jeho manželky Kamily, která od roku 1888 zastávala funkci hospodyně a podílela se na každodenním provozu vychovatelny (Pek, 1894, s. 14). Není zcela jasné, zda tento koncept vycházel z Pekových německých zkušeností, nebo byl výsledkem působení první hospodyně libeňské vychovatelny – slečny Evy Hanouskové, jejíž práce si nanejvýše cenil (Pek, 1894, s. 10). Koncept manželského páru, který stál v čele ústavu, přenesl Pek i do říčanské Olivovny a zachován zůstal i v libeňském ústavu, do jehož čela se po jeho odchodu postavili manželé Dobnerovi. Tento koncept „náhradní rodiny“ byl navzdory nemalému počtu chovanců, kteří byli umístěni v Libni a Říčanech, úspěšný – z dochovaných zmínek je patrné, že část chovanců zůstala s ústavními pěstouny v kontaktu i po opuštění ústavu (Šustová, 2022b, s. 121; Jelínek, 1980, s. 32–34). Bohužel až na drobné zmínky neexistuje detailnější svědectví o pedagogické práci zmíněných dam, sám

Pek nejvíce popsal působení Evy Hanouskové. Pro úplnost dodejme, že manželské páry stály i ve vedení Okresní vychovatelny na Královských Vinohradech (Šustová, 2023b) a Chlapecké výchovny v Hradci Králové, zřízené roku 1910 (Koritenská, 2018, s. 88–89).

Všechny tři vychovatelny vznikly pro pomoc dětem s problémovým chováním, které rodina nebyla schopna či ochotna řešit. Zatímco však libeňský a vinohradský ústav pracoval ve svých počátcích s chlapci, kteří za sebou měli již drobný prohřešek (obvykle záškoláctví, potulku či drobné krádeže), říčanský ústav se soustředil na pomoc dětem, které „teprve“ ohrožovalo zanedbávání péče nebo byly opuštěné či osiřelé (Stanovy, 1903, § 2). Děti ze sociálně ohrožených rodin ovšem nebyly jedinými, které potřebovaly pomoc výchovných ústavů. Již během otevření vychovatelny v Libni se objevila i snaha o zřízení tzv. penzionátu – zařízení pro problémové chlapce z funkčních, dobře situovaných rodin, ale 15 chovanců potřebných k jeho otevření nebylo nikdy přihlášeno. Mezi chovanci libeňského ústavu se mi podařilo identifikovat tři chlapce, kteří pocházeli z materiálně zajištěného, spořádaného zázemí, ale rodina z různých důvodů zažádala o umístění v ústavu (Šustová, 2022b, s. 113–114).

Ústavy se od svého otevření snažily vymezit místní příslušnost dětí, kterým bude pomoc poskytnuta – libeňská i vinohradská vychovatelna zprvu deklarovaly péči o děti příslušné do Prahy, resp. okresu vinohradského; v Říčanech byla péče určena dětem z obcí v Království českém, jejichž rodiče byli křesťané, příp. rodiče byli bez vyznání, ale děti patřily do některé z křesťanských církví. Libeňský a vinohradský ústav začaly po několika letech existence přijímat rovněž chlapce z celých Čech, protože jim byly uděleny zemské subvence (Šustová 2022b, s. 92–93; První výroční zpráva, 1887, s. 48). Podle statistiky z roku 1908 bylo z dosavadních chovanců libeňského ústavu 146 příslušníků pražské obce, 208 pak mimopražských; ve vinohradské vychovatelně v roce 1906 náleželo 53 chovanců do domácího okresu, 45 do jiných okresů (Šustová, 2022b, s. 93).

Náklady na zřízení a provoz ústavů v Libni a na Vinohradech neslo město Praha a vinohradský okres. Jak bylo pro dobu vzniku typické, libeňský a vinohradský ústav sídlily v adaptovaných budovách, a sice

na Libeňském zámku a v usedlosti Feslovka na Královských Vinohradech. Teprve v letech 1906–1907 dostala Pražská vychovatelna v Libni nově vystavěnou budovu čp. 830/VIII v Libni.² V případě říčanského ústavu zakoupil pozemek Alois Oliva, který přispěl dalšími 50 000 zl. na stavbu budovy (Vychovatelna, 1907, s. 5), zbytek nákladů na výstavbu budov uhradilo město Praha a chod byl financován z výnosu Nadace A. a L. Olivových. Jak se ukázalo během prvních 10 let existence ústavu, tyto finanční prostředky nepostačovaly, a tak vychovatelně poskytl půjčky město Praha, které také začalo za své chovance hradit zavedený ošetrovací poplatek, jehož úhrada byla vyžadována i po ostatních obcích, do nichž chovanky a chovanci příslušeli (Vychovatelna, 1907, s. 54–57). Všechny tři vychovatelny měly formálně stanoveny roční ošetrovné, nicméně pravidla dovozovala požádat o částečné či úplné prominutí úhrady z důvodu nemajetnosti, k čemuž také hojně docházelo (Šustová, 2022b, s. 92). Ústavy sice dokázaly generovat zisk z hospodářství, ovšem pouze v případě Olivovny se jednalo o významnější částku (Zpráva, 1903, s. 31; Vychovatelna, 1907, s. 58; Šustová, 2022b, s. 93–94). Přesto na rozdíl od zemských polepšoven vychovatelny nepronajímaly chovance soukromníkům na práci (Halířová, 2012, s. 193). Kapacita vychovatelny byla dosti rozdílná – nová budova libeňského ústavu byla vybudována pro 72 chovanců (Zpráva o vývoji, 1908, s. 20); vinohradská vychovatelna mívala 25–26 chovanců, Olivovna mohla pojmout až 120 dětí (80 dívek, 40 chlapců; Vychovatelna, 1907, s. 9).

Zásadní je otázka, jací chovanci se do ústavů dostávali, jak dlouho a proč v nich pobývali. Jak již bylo uvedeno, vychovatelny v Libni a na Královských Vinohradech přijímaly pouze chlapce, Olivovna byla určena pro děti obojího pohlaví. Libeňský i říčanský ústav si vymíňovaly mentální a fyzické zdraví dětí; vinohradská vychovatelna si sice podmínku duševní způsobilosti nekladla, ale z celkového počtu 191 chovanců bylo možné identifikovat dva, kteří byli po krátkém pobytu propuštěni pro nemožnost je v ústavu vychovávat (s největší

2 Budova se dnes nachází v areálu pražské Fakultní nemocnice Bulovka, jedná se o pavilon č. 4 – plicní.

pravděpodobností bylo důvodem mentální postižení).³ V Libni byli zprvu přijímáni chlapci mezi sedmým a čtrnáctým rokem, později byla věková hranice zvýšena na desátý až čtrnáctý rok. (Šustová, 2022b, s. 89–90). Do vinohradského ústavu byli na počátku přijímáni chlapci mezi šestým a čtrnáctým rokem (Základní pravidla, 1885, s. 4), v roce 1906 je poprvé zmíněno pravidlo nepřijímat chlapce starší deseti let (X. zpráva, s. 31). Říčanská Olivovna nepřijímala děti starší deseti let (Stanovy, 1903, § 8, s. 5). Co se týká délky pobytu v ústavu, i zde jsou určité rozdíly. Libeňská a vinohradská vychovatelna zprvu chovance propouštěly ve chvíli, kdy si vedení ústavu bylo jisté, že se chlapci nevrátí k problémovému chování. Vinohradský ústav v roce 1899 poprvé zmiňuje praxi, že přijatí chovanci byli propuštěni až po dosažení čtrnáctého roku, kdy dokončili povinnou školní docházku (Zpráva o výsledcích, 1899, s. 16). Říčanský ústav měl od počátku pravidla nastavena tak, že chovance propouštěl ve čtrnácti letech, chovanky odcházely kolem šestnáctého roku (Stanovy, 1903, § 17 a 18, s. 6–7). Rozdílné zacházení s chlapci a dívkami bylo dáno tím, že chlapci odcházeli do učení; dívky, které se obvykle připravovaly pro kariéru služebných a potřebné dovednosti získávaly v ústavu, byly propuštěny tehdy, když si vedení bylo jisté, že nejsou zcela naivní v životě mimo ústav. Z drobných změn ve věku přijímaných chovanců vidíme také postupnou proměnu v zaměření na skupinu dětí, kterým ústav pomáhal. Zatímco Pražská vychovatelna v Libni se od počátku soustředila na chlapce s problémovým chováním – byť i zde byla velmi malá část chlapců umístěna ze sociálních důvodů – u vinohradského ústavu vidíme určitý posun od péče o podobné chovance, jako byli libeňští, k pomoci dětem, jejichž výchova byla ohrožena či se rodina potýkala se sociálními problémy. Zda to bylo způsobeno následováním vzoru Leopolda Peka, který v roce 1896 odešel z čela ústavu v Libni do vedení Olivovny; nebo se jednalo o reakci na potřeby vinohradského okresu, nelze určit. Říčanský ústav se od počátku více orientoval na poskytování sociální péče menším

3 Jednalo se o chovance č. 65 Václava Heřmánka a chovance č. 170 Josefa Urbana. Fond 2351 Okresní vychovatelna a soukromá obecná škola Královské Vinohrady, matriky č. 2 a 4. AMP, Praha.

dětem, byť i zde byly umístěny děti s problémovým chováním. Shrnutím způsobu přijímání a propouštění chovanců vychovatelem jsme částečně odpověděli i na otázku délky pobytu – vidíme, že odchod svěřenců říčanského a v určitém časovém úseku i vinohradského ústavu nebyl závislý na jejich chování, ale byl dán dosažením předepsaného věku. V případě libeňské vychovatelny toto omezení nefungovalo a ve většině případů můžeme hovořit o délce pobytu jako o době, která byla potřebná k nápravě chovance. Jelikož se však nedochovaly ústavní matriky, jsme při vyhledávání údajů odkázáni na publikované výroční zprávy, kde je délka pobytu uváděna poněkud vágně. Důležitý byl také věk, ve kterém se chlapci do ústavu dostali – obecně lze říci, že čím později se do ústavu dostali, tím delší byl potřebný čas k jejich nápravě. Zohledňovány však byly i další okolnosti, jako byla např. doba, která chlapci scházela k vyučení v řemesle, či rodinné poměry. Proto můžeme pouze konstatovat, že ve sledovaném období se délka pobytu v ústavu pohybovala od několika měsíců po téměř sedm let (Šustová, 2022b, s. 119). Pobyt v říčanské Olivovně mohl být i velice dlouhý – podle seznamu chovanců z let 1896–1927 zde 54,5 % dětí pobývalo méně než 5 let; 38,5 % mezi 5–10 lety a 6,4 % dětí déle než 10 let. U 0,6 % dětí se délku pobytu nepodařilo určit.

Důvody přijetí dětí do vychovatelny v Libni jsou kvantifikovány v almanachu k 25. výročí založení ústavu – z 381 chovanců bylo 69 přijato pro tuláctví, 46 pro krádeže, 107 pro obojí prohřešek, 136 pro mravní kleslost, 2 pro žhářství a 21 pro pouhou opuštěnost (Zpráva o vývoji, 1908, s. 48). Tedy pouze 5,5 % chovanců bylo přijato ze sociálních důvodů, kdy z neznámého důvodu nebyli umístěni v sirotčinci. V případě vinohradské či říčanské vychovatelny podobnou statistiku postrádáme. U chovanců, kteří se do vychovatelem dostali kvůli problémovému chování, byla podle popisu jejich chování velmi často na vině špatná sociální situace, nezáměr rodiny, výchova založená na fyzickém týrání apod. V dochovaném archivním materiálu libeňské a vinohradské vychovatelny není možné kvantifikovat žadatele o přijetí do ústavu. V případě říčanské vychovatelny disponujeme tímto údajem k roku 1902, kdy ústavem prošlo 120 chovanců, z nichž u 40 zažádala o přijetí domovská obec, u 30 jiný úřad, u 41 rodiče nebo pěstouni

a v 9 případech osoby, které s dítětem nebyly v příbuzenském stavu (Zpráva, 1903, s. 5).

Zacházení s chovanci ve všech třech ústavech vycházelo ze zvyklostí, které zavedl Leopold Pek v libeňské vychovatelně. Bylo založené na pevném, ale laskavém režimu, který chovance vedl k osobní hygieně, pomoci v domácnosti či harmonickému soužití s dalšími svěřenci i personálem ústavu. Velký důraz byl kladen na školní docházku, proto také u všech tří ústavů fungovaly vlastní obecné školy. Vzdělání představovalo pro vedení vychovatelů prioritu, protože chovanci zde měli získat dovednosti (ideálně se minimálně vyučit), které jim měly zajistit početnou obživu. S problémy se potýkala především libeňská vychovatelná, v níž bylo 80,6 % chlapců přijatých v letech 1883–1927 ve věku 12–16 let (Doležal, 1935, s. 37), kdy mezery ve vzdělání způsobené záškoláctvím již dosahovaly povážlivých rozměrů. Obdobné těžkosti řešil i říčanský a vinohradský ústav, byť vzhledem k okolnosti, že přijímaly děti ve věku do 10 let, problém mohl být méně výrazný. Všechny tři ústavy musely pracovat s faktem, že některé děti byly opožděné ve vývoji kvůli nepodnětnému prostředí, ve kterém vyrůstaly, jak ukázal příklad libeňského chovance A. S., který byl ve čtrnácti letech analfabet a přes veškerou snahu vychovatelů se naučil pouze trochu číst a počítat (Šustová, 2022b, s. 113). Součástí výchovného režimu byla i práce, a sice nikoli výdělečné zaměstnání, ale spíše pomoc na zahradě, v kuchyni či při úklidu. Chlapci si tak měli zvykat na trvalé zaměstnání (Šustová, 2022b, s. 97–98). Když chovanci dosáhli věku 14 let, kdy ukončili školní docházku, byli obvykle směřováni k volbě řemesla, případně jiného povolání podle svých schopností. Pouze libeňský ústav disponoval odbornými dílnami a pokračovací školou, kde se chlapci mohli vyučit. Říčanská a vinohradská vychovatelná sháněla chovancům externí učební poměr, což s sebou neslo určitá úskalí – řemeslné dílny leckdy nebyly příjemným prostředím, bývalí ústavní chovanci někdy dostali nálepku kriminálníků a v některých případech zasáhli rodiče, kteří měli s potomky jiné plány (Čtvrtá výroční zpráva, 1891, s. 19, chovanec vedený pod šifrou B. R.). Výjimkou nebyly ani případy, kdy chlapci z učení utekli. Z 1004 chovanců přijatých v letech 1883–1933 do libeňského ústavu se vyučilo 265, 147 absolvovalo měšťanskou a 43 střední

školu. Ovšem 526 chovanců ukončilo své vzdělání již v obecné škole, tři navštěvovali pomocnou školu a 20 dokonce zůstalo analfabety (Doležal, 1935, s. 33–34). Pro srovnání je dobré uvést výsledky vinohradské vychovatelny, zde se mi bohužel podařilo dohledat údaje o dosaženém vzdělání pouze u 100 chovanců z celkových 191. Z nich se vyučilo 74, jeden dosáhl univerzitního vzdělání, 20 se nevyučilo, dva zemřeli v učení a u tří nejsou údaje známé.⁴ V případě říčanské Olivovny není u 55 % dětí známý stupeň dokončeného vzdělání; 20,7 % vykonávalo nekvalifikovanou práci (sem jsou řazeny i služky); 23,7 % se vyučilo a 0,6 % studovalo (údaje jsou čerpány z ústavního seznamu chovanců). Vyučování bylo na rozdíl od zemských polepšoven, kde se vyučovalo v češtině i němčině (Halířová, 2012, s. 194), vedeno pouze v českém jazyce. V libeňské vychovatelně bylo k 31. 8. 1908 umístěno vedle Čechů také šest Němců, tři Černohorci a po jednom Chorvatovi, Rusovi a Srbovi. Všichni se zřejmě doučili českému jazyku. Obdobná situace panovala i v otázce vyznávaného náboženství, kdy kromě 362 katolíků zde bylo také 11 izraelitů, pět pravoslavných a tři evangelíci (Zpráva o vývoji, 1908, s. 49), ovšem svědectví o výuce jiného než katolického náboženství nemáme. Ani z vinohradské a říčanské vychovatelny neexistují zmínky o výuce jiného než katolického náboženství; při výzkumu jsem neobjevila ani chovance odlišné než české národnosti. Všechny ústavy své chovance také plně materiálně zajišťovaly jak oblečením a obuví, tak stravováním; poskytována jim byla i lékařská péče.

Během pobytu v ústavu musel být řešen i případný kontakt s rodinou. Jedině libeňská vychovatelná jej upravovala přímo návštěvním řádem, který umožňoval šest návštěv za kalendářní rok, každou v délce půl hodiny. Chovanci nejvyššího kázeňského oddělení směli navíc rodinu navštívit o Vánocích, Velikonocích a svatodušních svátcích (Šustová, 2022b, s. 91). Vinohradská ani říčanská vychovatelná návštěvy nijak neupravovaly, ale v záznamu chovance vinohradského ústavu Jaroslava Dobřanského se k roku 1920 dochovala poznámka, že byl

4 Jedná se o chovance zaznamenané v ústavní matrice č. 2, ve Zprávě o výsledcích, 1899 a X. zprávě, 1906.

potrestán odejmutím povolení k návštěvě rodiny, což chovanci měli považovat za maximální trest.⁵ Zásahy rodičů do pedagogické práce ústavu leckdy představovaly pro vychovatele téměř noční můru. Problémy velmi detailně popsal Leopold Pek ve zprávách libeňského ústavu za roky 1895 a 1896: jádrem problému byl fakt, že chlapci, kteří dosáhli 14 let, mohli vydělávat buď jako nekvalifikovaní dělníci, nebo menší částku jako učedníci. A v tuto chvíli se náhle rodiče, kteří se v přechozích letech o synky umístěné v ústavu příliš nezajímali, začali k potomkům hlásit a někdy je i přímo nabádat k útěku či vystoupení z učení (Šustová, 2022b, s. 116–119). Stejný problém řešili i pracovníci vinohradské a říčanské vychovatelny (Čtvrtá výroční zpráva, 1891, s. 19, chovanec B. R.; Vychovatelna, 1907, s. 49, chovanec J. S.) i vedení ústavů v Německu (Pek, 1885, s. 38). Bohužel se tak stávalo, že kvůli rodině přišlo v některých případech výchovné působení ústavu vniveč (Šustová, 2022b, s. 117, chovanec F. G.; Šustová, 2023a).

Velkou zkouškou byla pro všechny tři ústavy léta první světové války, kdy se problémy dětí, které vychovatelny řešily, stupňovaly. Nelehká situace v zázemí ovšem postihla i činnost ústavů – do říčanské Olivovny bylo v září 1914 umístěno 73 chovanců pražského sirotčince, jehož budova byla zabrána pro vojenské účely, a setrvali zde až do září 1918 (Hájek, 1926, s. 16–17). Počet chovanců Olivovny klesl dle seznamu z 81 v roce 1914 na 66 v roce 1917. Ovšem v období 30. 1. 1918 – 23. 9. 1919 sem bylo umístěno díky akci organizace České srdce dalších 50 dětí (48 děvčat, 2 chlapci), z nichž 22 zde strávilo více než rok. V libeňské vychovatelně byl počet chovanců snížen z předválečných 60–70 chlapců na cca 40 (Slíva, 1926, s. 199) a došlo k záboru usedlosti Rokoska (čp. 93/VIII) v ústavním areálu. Vinohradská vychovatelna nebyla nucena snížit počet chovanců ani nedošlo k záboru budovy. Počet potřebných dětí ovšem značně narůstal, většina z nich však zůstávala odkázána na nejrůznější dobročinné organizace. Ústavům se samozřejmě nevyhnuly problémy se zásobováním potravinami, což ve svých

5 Fond 2351 Okresní vychovatelna a soukromá obecná škola Královské Vinohrady, matrika č. 4, chovanec č. 171 Jaroslav Dobřanský. AMP, Praha.

vzpomínkách zachytil chovanec libeňské vychovatelny Miroslav Mužík (Šustová, 2022b, s. 104). Jejich výhodou ovšem byly ústavní zahrady, na nichž bylo možné ledacos vypěstovat.

Často kladenou otázkou je míra úspěšnosti výchovné práce vychovatelů. Za napraveného byl považován chovanec, který se po odchodu z ústavu nedostal do konfliktu se zákonem. Vinohradská vychovatelna udávala k roku 1906 celkem 73 propuštěných chovanců, z nichž se neosvědčili pouze tři (X. zpráva, 1906, s. 30); z 323 chovanců libeňského ústavu propuštěných v roce 1908 se neosvědčilo 35, u 20 nebyl známý další osud a 30 zemřelo (Zpráva o vývoji, 1908, s. 45–47). V případě říčanské Olivovny údaje o úspěšnosti chovanců postrádáme. Srovnávací údaje mohou poskytnout zemské polepšovny, které úspěšnost udávaly mírně nad 50 % (Halířová, 2012, s. 207), a Jednota pro blaho propuštěných mladistvých káránců, která úspěšnost výchovné práce v letech 1839–1905 stanovila na 53,59 % (Halířová, 2012, s. 207). Výrazně vyšší úspěšnost vychovatelů může být dána prací s menším kolektivem (zejména to platí o vinohradském ústavu) i citlivějším přístupem. Leopold Pek pak uváděl, že Olivovna byla úspěšnější než vychovatelna v Libni, protože pracovala s mladšími dětmi, které měly menší výchovné problémy (Pek, 1927, s. 283). Nesmíme přehlížet ani pomoc, kterou vychovatelny nabízely již bývalým chovancům – při propuštění dostali obvykle oblečení, také se mohli přijít poradit. Pedagogický personál v Libni na chovance dohlížel až do jejich zletilosti (Stanovy, 1892, s. 7, § 20); nejinak tomu bylo i v Olivovně, kde vychovatelé chovankám pomáhali spravovat případné úspory, dokonce bylo pamatováno na případy nadaných chovanců na studiích, které bylo možné z ústavních peněz podporovat, případně zde mohli bydlet (Stanovy, 1903, s. 8–10, § 21–27).

Nelze ovšem říci, že by postupné otevření tří ústavů přineslo radikální zlepšení situace v pražské aglomeraci. Na počátku 20. století pražští učitelé čím dál častěji volali po zřízení tzv. kárné školy (Kárná škola, 1903), k němuž však nedošlo (Schrötter, 1906b). Vzorem byla obdobná škola v Hamburku, která sloužila jako internátní zařízení pro děti dočasně vyloučené ze školy pro kázeňské problémy. Hamburskou kárnou školu navštívil během své cesty Leopold Pek (Pek, 1885, s. 95–98),

který ji charakterizoval jako „trestní ústav“ a vyjádřil přesvědčení, že se do ní dostávaly děti z rodin, v nichž selhávala péče rodičů a pro které by bylo vhodnější umístění v ochranovně. Stížnosti pražských učitelů opět ukazují na příčinu problémového chování dětí – nefunkční rodinu a nedostatečně rozvinutou síť sociální pomoci. Zásadním problémem v nedostatečné sociální péči o problémovou mládež podle mého názoru byla malá iniciativa i finanční podpora státu – porovnáme-li míru subvencí v Čechách a Velké Británii, pak rozpočet britských Industrial Schools v roce 1899 naplňovala z 45,2 % státní pokladna, 25,4 % dodávala místní školní rada, 12,6 % místní daně, zbytek tvořily poplatky hrazené rodiči, dary a výdělek instituce (Holmes, 1902, s. 6). Zemská subvence pro libeňskou vychovatelnou v témže roce tvořila 42,8 % jejího rozpočtu, zbytek doplácelo město, nepatrnou část pak tvořily poplatky vybrané od rodičů apod. (Administrační zpráva, 1901, s. 346). V témže roce říčanská Olivovna nedostávala žádnou státní podporu a 84,3 % výdajů hradil mecenáš Alois Oliva (Administrační zpráva, 1901, s. 375). U vinohradského ústavu disponujeme údaji až z roku 1902, kdy zemská subvence pokrývala 24,5 % výdajů (X. zpráva, 1906, s. 11 a 39).

Sociálněvýchovná péče, kterou hlavní město a vinohradský okres provozováním vychovatelem dětem poskytovaly, neměla v Čechách ani na Moravě srovnání; snahu vybudovat vychovatelnou projevilo v letech 1896 a 1908 i město Smíchov, avšak záměr zůstal nerealizován (Šustová, 2023b). Na vývoji všech tří ústavů rovněž vidíme posun v poskytované péči, který podle mého názoru zcela odpovídá evropským vývojovým tendencím v této oblasti – od mírně represivní (v případě libeňského ústavu) po převážně sociální pomoc poskytovanou říčanskou Olivovnou. Vinohradská vychovatelná stála mezi těmito póly. Nečinnost zemských i obecních správ v období na přelomu 19. a 20. století se naplno projevila v letech 1. světové války, kdy bolestně chyběla celozemská síť zařízení podobných pražským vychovatelnam, která by pomohla zmírnit její dopady na děti. I proto došlo ve 20. letech 20. století k nárůstu počtu výchovných ústavů (Hlava, 1931, s. 98–100) a většímu rozvoji terénní sociální péče.

Archivní prameny

Fond 2351 Okresní vychovatelna a soukromá obecná škola Královské Vinohrady.
Archiv hl. m. Prahy.

Seznam chovanců Vychovatelny Olivových v Říčanech uložen v Olivově dětské léčebně, o.p.s., v Říčanech.

Tištěné prameny

Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad a Žižkova za rok 1899. Část první: Praha, 1901. Praha: Statistická kommise.

Čtvrtá výroční zpráva okresní vychovatelny arcikněžny Alžběty na Král. Vinohradech, 1891. Královské Vinohrady: Okresní výbor na Královských Vinohradech.

DOLEŽAL, Jaroslav, 1935. Soc.-výchovná péče o mládež mravně ohroženou ve vývoji organizace péče o mládež v Čechách a pražská vychovatelna v Libni.
In: DOLEŽAL, Jaroslav (ed.). *Padesát let práce na záchranu mládeže mravně ohrožené.* Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, s. 7–56.

HÁJEK, Karel B., 1926. 50 let sirotčince hlav. města Prahy. *Věstník hlavního města Prahy.* Praha: Hlavní město Praha. Roč. 33, příloha k č. 9, s. 13–17.

HOLMES, H. T., 1902. *Reform of Reformatories and Industrial Schools.* London: The Fabian Society.

Kárná škola, 1903. *Vychovatel. Časopis věnovaný zájmům křesťanského školství.* Praha: Družstvo Vlast. Roč. XVIII., č. 13 a 14, s. 145–147 a 161–164.

PEK, Leopold, 1885. *Obrazy z paedagogické cesty vykonané r. 1883.* Praha: vlastním nákladem.

PEK, Leopold, 1894. *Zpráva o činnosti Pražské vychovatelny v Libni v I. desetiletí jejího trvání, totiž od 1. září 1883 do konce roku 1893.* Praha: Král. hlav. město Praha.

PEK, Leopold, 1927. *Mladiství zločinci. Péče o mládež.* Praha–Brno: Česká zemská komise. Roč. VI, č. 10, s. 281–283.

První výroční zpráva okresní vychovatelny arcivévodkyně Alžběty na Král. Vinohradech, 1887. Královské Vinohrady: Okresní vychovatelna arcivévodkyně Alžběty na Král. Vinohradech.

SCHRÖTTER, Josef, 1906a. Nynější obecné školství pražské. *Národní listy.* Praha: Julius Grégr. Roč. XXXVI, č. 131, s. 21; č. 138, s. 13.

SCHRÖTTER, Josef, 1906b. Ke článku „Nynější obecné školství pražské“. *Národní listy.* Praha: Julius Grégr. Roč. XXXVI, č. 147, s. 6.

SLÍVA, František, 1926. Vychovatelna hlavního města Prahy v Libni. *Úchylná mládež.* Praha: Spolek pro péči o slabomyslné. Roč. II, č. 9–10, s. 196–201.

Stanovy pro pražskou vychovatelnu v Libni, 1892. Praha: Hlavní město Praha.

Stanovy pro Vychovatelnu manželů Olivových v Říčanech, 1903. Praha.

Vychovatelna manželův Aloise a Louisy Olivových v Říčanech, 1898. Praha: Statistická kommise.

Vychovatelna Olivových v Říčanech. Zpráva o vývoji a činnosti ústavu za desetiletí 1896–1906, 1907. Praha: Důchody Vychovatelny Olivových.

X. zpráva vychovatelny arcivévodkyně Alžběty okresů Král. Vinohradského a Žižkovského, s.d. [1907?]. Královské Vinohrady: Kuratorium vychovatelny.

Základní pravidla okresní vychovatelny pro zanedbanou mládež na Král. Vinohradech Nejjasnější paní arcivévodkyně Alžběty, 1885. Praha.

Zpráva o činnosti vychovatelny Olivových 1896–1902, 1903. Praha.

Zpráva o výsledcích vychovancích, docílených na chovancích okresní vychovatelny na Král. Vinohradech od počátku jejího působení, 1899, Královské Vinohrady: Okresní výbor na Královských Vinohradech.

Zpráva o vývoji a činnosti Vychovatelny král. hlav. města Prahy v Libni v době od 1. září 1883 do 31. srpna 1908, 1908. Praha.

Zpráva Pražské vychovatelny v Libni za rok 1894. Ročník XI., 1895. Praha: Důchody kr. hl. m. Prahy.

Zpráva Pražské vychovatelny v Libni za rok 1895. Ročník XII., 1896. Praha: Důchody kr. hl. m. Prahy.

Literatura

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie, 1887. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže. Rozhledy po lidumilství*. Praha: Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek.

GODFREY, Barry, COX, Pamela, SHORE, Heather & ALKER, Zoe, 2017. *Young Criminal Lives. Life Courses and Life Chances from 1850*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-878849-2.

HALÍŘOVÁ, Martina, 2004. *Vzpomínky Miroslava Mužíka jako pramen k vývoji sociální péče o mládež v letech 1863–1914*. Pardubice. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií Univerzity Pardubice.

HALÍŘOVÁ, Martina, 2012. *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914*. Pardubice: Univerzita Pardubice. ISBN 978-80-7395-486-4.

Historický lexikon obcí České republiky, I. díl, 2006. Praha: Český statistický úřad. ISBN 80-250-1310-3.

HLAVA, Karel, 1931. *Nauka o dětech mravně ohrožených, porušených a vadných pro čtvrtý ročník učitelských ústavů*. Praha: Česká grafická unie.

- HLAVAČKA, Milan, CIBULKA, Petr a kol., 2015. *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje–legislativa–institute*. Praha: Historický ústav. ISBN 978-80-7286-241-2.
- JELÍNEK, Jaroslav, 1980. *Příspěvek k počátkům institucí pro opuštěnou mládež v českých zemích*. Praha. Diplomová práce. Filosofická fakulta University Karlovy, Katedra pedagogiky.
- KASPER, Tomáš, 2015. Profesionalizace učitelského vzdělávání v českých zemích v pozdním osvícenství. In: KASPER, Tomáš, PÁNKOVÁ, Markéta a kol. *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*. Praha: Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. ISBN 978-80-200-2473-2; 978-80-86935-26-3.
- KORITENSKÁ, Pavla, 2018. Chlapecká výchova v Hradci Králové – příklad sociálněpedagogické činnosti v meziválečném období. *Historia scholastica*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského – Technická univerzita v Liberci. Roč. 4, č. 2, s. 87–94. ISSN 1804-4913.
- První sjezd českých filantropů konaný v královském městě Plzni 9. a 10. dne měsíce června 1889, 1890*. Plzeň: Spolek českého učitelstva v Plzni.
- POPELÁŘ, Bohumír, 1958. Z počátků prvního českého ústavu pro obtížně vychovatelnou mládež. *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*. Jihlava: Státní okresní archiv Jihlava. Sv. 2, s. 125–131.
- RÝDL, Karel, ŽVACHTOVÁ, Iva, VALEŠOVÁ, Miroslava, 1989. Přínos Leopolda Peka pro speciální a srovnávací pedagogiku. (K 50. výročí úmrtí vychovatele a humanisty.) *Pedagogika*. Praha: Academia. Roč. 55, č. 1, s. 88–99. ISSN 0031-3815.
- SMOLÍKOVÁ, Veronika, 2015. *Pěstounská a ústavní péče v proměnách času*. Brno. Rigorózní práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna, 2022a. Pražská vychovatelna v Libni v historické sbírce Muzea hl. m. Prahy. *Historica Pragensia*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy. Roč. 9, s. 107–119. ISSN 1801-1616.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna, 2022b. Pražská vychovatelna v Libni ve světle výročních, administračních a statistických zpráv. *Pražský sborník historický*. Praha: Archiv hl. m. Prahy. Roč. L, s. 81–123. ISSN 0555-0238.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna, 2023a. Nepolepšení. Soudní proces s chovanci Pražské vychovatelny v Libni v roce 1897. *Historica Pragensia*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy. Roč. 10, s. 165–171. ISSN 1801-1616.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna, 2023b. Z dějin Okresní vychovatelny na Královských Vínohradech. *Pražský sborník historický*. Praha: Archiv hl. m. Prahy. Roč. LI, v tisku. ISSN 0555-0238.